

כפר דרום ת"ז - שבי דרום

הרב נתנאל אוירבך

‘ואני מקבל עלי מצוות שמיטה’ – על השלכה מעשית מתוספת שביעית שבטלה

א. הקדמה

בזמן שבית המקדש היה קיים, נאסרו כמה ממלאכות השדה שלושים יום לפני ראש השנה של שנת השמיטה. איסור זה נקרא 'תוספת שביעית'. חכמים הרחיבו את זמן האיסור של תוספת שביעית, וגזרו על חרישה בשדה תבואה כבר מחג הפסח, ובשדה האילן מחג השבועות.¹ בימי רבן גמליאל, ביטלו הוא ובית-דינו את תוספת השביעית שמדברי חכמים,² כך שבזמן הזה בהיעדר מקדש בטלה לגמרי תוספת שביעית, וניתן לעשות מלאכות עד ערב ראש-השנה.³ במאמר שלפנינו ברצוני לברר: האם עוד נותרה לה השלכה הלכתית-מעשית בזמן הזה מ'תוספת שביעית' שהתבטלה?

ב. מהות התוספת

מה עניינה של תוספת שביעית?

כדי לענות על שאלה זו, עלינו להציב שני כיוונים מרכזיים במהות תוספת שביעית. (א) הסיבה שנאסרו מלאכות ב'תוספת שביעית' היא שהן מועילות לצימוח העתידי בשנה השביעית. בצורה כזו דומה היא 'תוספת שביעית' לשיטת בית שמאי ביחס לשביתת כלים בשבת. לדבריהם, אדם מוזהר שגם כליו ישבתו בשבת, ולפיכך עליו לסיים את פעולת הכלים בערב-שבת.⁴

(ב) ניתן להבין בצורה שונה את איסור המלאכות ב'תוספת שביעית': לא מדובר דווקא על מלאכות שיש בהן תועלת והכנה לשביעית, אלא אף מלאכות שאינן מועילות לשביעית נאסרו, משום שזמן התוספת הוא הרחבה של השנה השביעית שמתחילה שלושים יום

1. שביעית פ"א מ"א; שם פ"ב מ"ב.

2. מועד קטן, ג ע"ב.

3. רמב"ם, הל' שמיטה ויובל פ"ג ה"א; שם ה"ט.

4. ראה: שבת פ"א; תוספתא, שבת פ"א הכ"א.

לפני ראש-השנה. בראש-השנה (ט ע"א) נחלקו רבי עקיבא ורבי ישמעאל במקור לימוד תוספת מחול על הקודש:

ודמוסיפין מחול על קודש מנלן? דתניא בחריש ובקציר תשבת, רבי עקיבא אומר, אינו צריך לומר חריש וקציר של שביעית שהרי כבר נאמר שדך לא תזרע וגו', אלא חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית, וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית.

רבי ישמעאל... נפקא ליה מדתניא ועניתם את נפשותיכם בתשעה, יכול בתשעה? תלמוד לומר בערב אי בערב יכול משתחשך? תלמוד לומר בתשעה. הא כיצד? מתחיל ומתענה מבעוד יום. מלמד שמוסיפין מחול על קודש... כל מקום שיש בו שבות מוסיפין מחול על קודש.

לרבי עקיבא המקור לדין תוספת מחול על קודש הוא מדין תוספת שביעית, שם ישנו פסוק המלמד על דין התוספת, ואילו לרבי ישמעאל המקור לכך הוא מתוספת יום-הכיפורים, ודין תוספת שביעית הוא הלכה למשה מסיני.

1. תוספת שביעית כהוספה מחול על קודש

על צורת הלימוד של רבי עקיבא מקשה ה'טורי אבן' (ראש השנה ט ע"א ד"ה חריש) 'קושיא כברזל':⁵ כיצד ניתן ללמוד תוספת שבת ויו"ט מתוספת שביעית? הרי מהותה של תוספת שביעית היא איסור עשיית מלאכות שיש בהן תועלת והכנה לשנה השביעית, ואילו תוספת שבת ויו"ט משמעותה הרחבת הזמן הקדוש כבר מבעוד יום:

ואני תמה, מה עניין תוספת זה דיליף רבי עקיבא מחריש וקציר, לתוספת זה של שבת ויום טוב... תוספת של חרישה ערב שביעית הנכנס לשביעית היינו שלא יחרוש בערב שביעית חרישה המועילה לשדה ואילן בשביעית... לא שמעין מינה שיהא אסור לקצור בערב שביעית, וכן לחרוש במוצאי שביעית, משום תוספת... ואילו תוספת שבת ויום טוב... לגמרי להיפך, דמותר לחרוש קודם שבת ויום טוב חרישה המועלת לשבת ויום טוב... וכן מותר לקצור בחול פירות שהביאו שליש בשבת ויום טוב, ואסור לחרוש ולקצור וכן שאר כל מלאכות סמוך לשבת ויום טוב מעט לפנייהם או לאחריהם משום תוספת שבת ויום טוב, ואם כן... תרי מילי נינהו, ולא דמו להדדי.

ניתן ליישב שהגדרת תוספת שביעית היא הרחבת השנה השביעית לשלושים יום לפנייה, כך שניתן ללמוד מהגדרה זו על תוספת שבת ויו"ט שאף עניינה הוא הרחבת קדושת השבת ויו"ט מבעוד יום. מקור להבנה זו מצוי בדברי תוספות (מועד קטן ג ע"ב ד"ה יכול):

דמבחריש ובקציר מפקינן דצריך תוספת, כלומר שהשביעית מתחלת משנה השישית וכל דין שביעית יהיה לשישית, דהכי קאמר רחמנא דשביעית מתחלת קודם שנת שביעית וא"כ הוא כשביעית.

5. לשון שו"ת מנחת שלמה, תניינא סי' קטז ד"ה ולענין עיקר.

ניתן לבסס הבנה זו גם ממענה לקושיית רבי עקיבא איגר (ראש השנה ט ע"א ד"ה כ"מ), שהקשה על צורת הלימוד של רבי עקיבא בשאלה כיצד ניתן ללמוד תוספת יום הכיפורים מתוספת שביעית, שהרי בתוספת שביעית נלמד שיש איסור עשיית מלאכות בזמן התוספת, אך לא ניתן ללמוד על תוספת של עינוי בערב יום הכיפורים: קשיא לי, לרבי עקיבא דלא דריש כן ויליף משביעית הא מזה לא מצינן למילף רק דין תוספת לעניין איסור מלאכה, אבל לעניין עינוי ביוה"כ מנ"ל, דהא אין ללמוד עינוי ממלאכה במה מצינו דמה למלאכה דנוהג בשבתות וי"ט, וצע"ג.

ה'שפת אמת' (שם ד"ה שם בגמ' ורע"ק) מיישב את קושיית רבי עקיבא איגר כך: די"ל דפשיטא לגמרא דמה דמוסיפין הוי בכלל קדושת היום וממילא מיתסר גם באכילה, כיון דחל עליו קדושת יוה"כ לעניין מלאכה, והיינו דקרי לה מוסיף מחול על הקודש.

לדבריו, הגדרת תוספת שביעית היא הרחבת השנה השביעית גם לזמן התוספת, ומכאן ניתן ללמוד גם על תוספת יום הכיפורים באיסור מלאכה ועינוי שעניינה הוא הרחבת קדושת יום הכיפורים מבעוד יום.

2. נטיעה בתוספת שביעית

אחת ההשלכות לשאלה שפתחנו בה על אודות מהות תוספת שביעית היא נטיעה בזמן תוספת שביעית. בשביעית (פ"ב מ"ו) מופיע איסור נטיעה בערב שביעית: אין נוטעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ראש השנה ואם נטע או הבריך או הרכיב יעקור. רבי יהודה אומר, כל הרכבה שאינה קולטת לשלשה ימים שוב אינה קולטת. רבי יוסי ורבי שמעון אומרים, לשת שבתות.

בדברי המשנה מדובר על זמן קליטה, והבבלי (ראש השנה י ע"ב) מוסיף על זמנים אלו עוד שלושים יום:

ואמר רב נחמן אמר רבה בר אבוא: לדברי האומר שלשים - צריך שלשים ושלשים, לדברי האומר שלשה - צריך שלשה ושלשים.

הראשונים נחלקו במהות תוספת זו של שלושים יום. לדעת רש"י (ראש השנה י ע"ב) הרחבה זו של שלושים יום עניינה הוא מדין תוספת שביעית: לדברי האומר שלשים יום לקליטה, צריך שלשים ושלשים - שלשים לקליטה, ושלשים לתוספת.

לדבריו, ישנו איסור מדין תוספת שביעית לטעת עץ שלושים יום לפני ראש השנה. לעומתו סובר רבנו תם⁶ שנטיעה מותרת בזמן תוספת שביעית, ודברי הבבלי שיש להוסיף שלושים יום אינם מדין תוספת שביעית, אלא משום מראית העין, שמא יאמרו

6. הובאו דבריו בתוספות (ראש השנה ט ע"ב ד"ה ומותר; שם י ע"ב ד"ה שלשים; יבמות פג ע"א ד"ה לדברי).

שאותו עץ ניטע בשביעית. לכן יש להקדים את שתילתו שלוש יום לפני ראש-השנה, כדי שתעלה לו שנה למניין שנות ערלה:

ומפרש ר"ת דהכי קאמר רב נחמן, לדברי האומר ל' לקליטה בשביעית צריך שלשים ושלשים לענין ערלה. פירוש, ולא אתי לפרושי מתניתין אלא מערלה, אבל לענין שביעית לא חיישינן אלא שלא תקלוט בשביעית עצמה.⁷

הראשונים מבארים את דעת רבנו תם, שלא נאסרה מהתורה אלא מלאכה שיש בה הכנה לשביעית, כגון חרישה שעניינה הוא הכשרת הקרקע לזריעה בשנת שמיטה, אך בנטיעה אין כל הכנה לשביעית, ולכן אין לאסור נטיעה בזמן תוספת שביעית.⁸ הר"ש⁹ הביא את שיטת רבנו תם המתיר נטיעה בתוספת שביעית, והקשה על דבריו:

לא יתכן כלל, דממ"נ דאורייתא היא כחרישה דבהדיא כתיב כרמך לא תזמור, וכ"ש נטיעה דהיא עיקר מלאכה טפי.¹⁰

קושייתו צריכה ביאור, הרי הפסוק שהוא מביא עוסק באיסור זמירה בשנה השביעית, ואילו רבנו תם עוסק בערב שביעית! בביאור הדברים כתב הרב אריה פומרנצ'ק (תורת זרעים, שביעית פ"א מ"א ד"ה וצ"ל):

וצריך לומר בדעת הר"ש שסובר דעיקר מה דילפינן מבחריש ובקציר תשבות היינו לומר שהשביתה מעבודת הארץ המבוארת בקרא בשנת השביעית מתחלת מבערב שביעית. וע"כ תוספת שביעית עם שביעית עצמה דין אחד להם לענין עבודת קרקע וכל עבודות האסורות בשביעית אסורות גם בערב שביעית.

נמצא א"כ שיסודה של המחלוקת ביחס לנטיעה בתוספת שביעית מבטא את המחלוקת בדבר מהות תוספת שביעית, אם עניינה הוא איסור בעשיית מלאכות המכילות לשביעית, או שמא מדובר על הרחבתה של השנה השביעית לתוך השנה השישית, וממילא נאסרה גם מלאכה כזו שאין לה השפעה על השביעית.

3. שיעור זמן תוספת שביעית

לעיל ראינו שנחלקו רבי עקיבא ורבי ישמעאל במקור לתוספת שביעית - לרבי עקיבא המקור מפסוק, ואילו לרבי ישמעאל מדובר על הלכה למשה מסיני. במועד קטן (ג ע"ב-ד ע"א) מבואר ששיעור זמן התוספת הוא שלוש יום דווקא לרבי ישמעאל: 'אמר רבי יצחק, כי גמירי הלכתא שלשים יום לפני ראש השנה'. נשאלת השאלה: מהו שיעור זמן התוספת לרבי עקיבא שלמד מפסוק? הרב משה פיינשטיין מבאר שגם לדעת רבי עקיבא שיעור זמן התוספת הוא שלוש יום. לדבריו, מדובר על סברה שיש צורך בשיעור זמן בעל חשיבות:

אולי פשוט מה שהתוספת אין להיות יותר משלשים יום אף לרבי עקיבא וזה שלא סגי בכל-שהוא כמו תוספת דשבתות ויו"ט הוא מסביר שצריך להיות ההוספה

7. תוספות, ראש השנה י ע"ב ד"ה שלשים.

8. תוספות רי"ד, ראש השנה ז ע"ב; ריטב"א, ראש השנה ט ע"ב ד"ה והקשה.

9. ר"ש (שביעית פ"א מ"א; שם פ"ב מ"ו).

10. ר"ש, שביעית פ"א מ"א.

בחיבות שנה שהוא ל' יום... ולכן אף לרבי עקיבא שילפינן מקראי, נמי הוא רק ל' יום מדאורייתא.¹¹

הקושי שהרב פיינשטיין מבקש ליישב בדעת רבי עקיבא הוא: יש שוני בין תוספת שביעית, שאורכה שלושים יום, לבין תוספת שבת וי"ט, שאורכה כל-שהוא,¹² אם כך כיצד למד רבי עקיבא דין תוספת שבת וי"ט מדין תוספת שביעית?¹³ לפיכך הוא מבאר שמשמעותה של התוספת היא זמן בעל חשיבות: בשביעית השיעור הוא חודש לשנה, ובשבת וי"ט השיעור הוא כל-שהוא. בשו"ת מהר"ח אור זרוע (סי' קפה) מביא שיש מי שהשווה את תוספת שבת לתוספת שביעית, וכשם שבשביעית יש להוסיף חודש עבור שנה, כן יש להוסיף בערב שבת שעתיים עבור עשרים וארבע שעות. הוא עצמו תמה על השוואה זו:

ותמיה אני שכל העולם אין נוהגין כן? ונראה לי שכך הפירוש. אם יקבל עליו שבת בערב שבת מ' שעות ולמעלה חל עליו שבת מחמת שכבר קיבל עליו תוספות שבת. אבל קודם אפילו קבל עליו אינו חל. דאטו אם היה מקבל עליו שבת בערב שבת מעלות השחר ורוצה שכל היום יהא תוספתו וכי יקבל עליו שבת כל יום שיש? ואין הירושלמי מדמהו לגמרי לשביעית, כך נראה לי. ייתכן וההסבר לדבריו בשונות בין שביעית לשבת וי"ט נובע ממהות שונה של התוספת - בשבת וי"ט התוספת נועדה למטרת הוספה מחול על קודש, ולכן רק שעתיים לפני שבת יש משמעות ניכרת לתוספת חול על קודש, אך לפני כן אין לה כל משמעות, כדבריו:

דאטו אם היה מקבל עליו שבת בערב שבת מעלות השחר ורוצה שכל היום יהא תוספתו וכי יקבל עליו שבת כל יום שיש. ברם, תוספת שביעית משמעותה לאסור מלאכות שיש להן השפעה לשנה השביעית, ושיעור הזמן לכך הוא שלושים יום.

ג. קבלת תוספת שביעית בזמן הזה

כאמור, בזמן הזה, שבטלה תוספת שביעית, אין כל איסור בעשיית מלאכות בתוך שלושים יום לפני ראש השנה, וכדברי הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ג ה"א; שם ה"ט): עבודת הארץ בשנה ששית שלשים יום סמוך לשביעית אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהוא מתקנה לשביעית, ודבר זה בזמן שבית המקדש קיים הוא שנאסר מפי השמועה... אבל בזמן הזה מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה.

11. שו"ת אגרות משה, יו"ד ח"ג סי' קל.

12. ראה: רא"ש, יומא פ"ח סי' ח: 'שלא נתברר שיעורו וצריך לפרוש קודם בין השמשות מעט'.

13. מענה שונה לקושי זה, ראה: אור זרוע, ח"ב סי' יד, שאכן לדעת רבי עקיבא יש להבחין בין תוספת שביעית שיסודה מהתורה לתוספת שבת וי"ט שיסודה מדרבנן.

כלומר מכיוון שהגדרת תוספת שביעית היא לאסור מלאכות שיש להן השפעה על השנה השביעית, 'מפני שהוא מתקנה לשביעית'¹⁴ אזי בזמן הזה, שבטלה תוספת שביעית, אין לאסור אף מלאכה עד ראש השנה. ברם, ניתן להבין שגם בזמן הזה יש משמעות מסוימת לתוספת שביעית¹⁵ מינימלית, אם נבין שמהות התוספת בזמן המקדש הייתה תוספת מחול על קודש, והכוונה בכך שהשנה השביעית מתחילה כבר שלושים יום לפני ראש השנה, וממילא נאסרו אף מלאכות כאלו שאינן מכינות לשביעית. המקור להבנה זו מצוי בדברי תוספות (מועד קטן ד ע"א ד"ה מה), המבאר שגם לאחר ביטול דין תוספת שביעית, מ"מ יש להוסיף שיעור זמן מועט בערב שביעית כמו בערב שבת:

ואי קשיא, והא מפקינן מקרא במסכת יומא פרק בתרא (פא ע"ב) דצריך לעשות תוספת גבי שבת בין בכניסתה בין ביציאתה להוסיפה מחול על הקודש. איכא למימר, ההוא פורתא לא קא חשיב כיון דלא הוי אלא כל שהוא, וכי ההוא שיעורא נמי יהא מודה רבן גמליאל דצריך להוסיף.¹⁶

ואכן, יש פוסקים שכתבו שגם בזמן הזה על האדם לקבל על עצמו בערב ראש השנה של שנת השמיטה תוספת שביעית, 'וזמן תוספת החג עולה גם לזמן תוספת שביעית':¹⁷ נראה שראוי לכל אחד בארץ ישראל שכשקבל בפה בערב ראש השנה את קדושת היום של ראש השנה, יוסיף 'ואני מקבל עלי מצוות שמיטה שציוני הבורא ית"ש', ויש בזה עניין גדול.¹⁸

וכבר סיפר הרב חיים ישעיהו הדרי זצ"ל בהקדמת ספרו 'שבת ומועד בשביעית' (עמ' 17) על הרב מפוניבז':

שפעם אחת בפרוס השמיטה דרש לפני עובדי אדמת הקודש המשמרים את השביעית ובצורה אופיינית לו פתח ואמר: אשריכם אחים נלבבים ואשרי חלקכם בחלקת השדה אשר לכם שבשנה הזאת יוצאים אתם מדי בוקר אל הניר ואל

14. השווה כן לדברי הרמב"ם, פיהמ"ש שביעית פ"א מ"א.

15. ראה: הרב מרדכי יהודה ליב זק"ש, 'תוספת השביעית בזמן הזה', קובץ תורה שבעל-פה א עמ' כח-לב, שרצה לחדש שגם בזמן הזה יש תוספת שביעית שלושים יום מדין 'זכר למקדש'.

16. רש"ס, שביעית פ"א ה"א סוד"ה אף ערב, הביא את דברי התוספות והוסיף: 'כגון יום אחד'. ראה מה שהעיר על דבריו הרב אברהם דוד רוזנטל, כרם ציון, הלכות שביעית פ"א גידולי ציון ס"ק ז. על אי-אזכור הפוסקים דין זה, ראה: הרב שלמה זלמן אוירבך (שו"ת מנחת שלמה, ח"ג סי' קכ ד"ה ועיין; שם סי' קכא אות ג; שו"ת מנחת שלמה, תניינא סי' קטז ד"ה ולענין עיקר; מנחת שלמה, שביעית פ"א מ"א אות ב; מעדני ארץ, שביעית סי' ו אות ד).

17. הרב מרדכי אליהו, מאמר מרדכי, שביעית עמ' ל. יש להעיר, הרי שנת השמיטה מתחילה מראש השנה, שהוא בעצמו יו"ט, וא"כ התוספת המינימלית שעליה מדבר התוספות אסורה בכל מקרה מצד תוספת יו"ט. ביישוב הקושי כתב שו"ת שואל ומשיב, מהדורה רביעאה ח"ג סי' קכה, עפ"י המהרי"ל שבראש השנה שהוא יום דין אין להוסיף מחול על קודש; ראה מה שהעיר על כך משנת יוסף, שביעית ח"א עמ' לא; לביאורים נוספים לקושי זה המתמקדים בכך שיש תוספת שביעית עצמאית גם בערב ראש השנה, ראה: מקדש דוד, שביעית סי' נד; שו"ת חמדת שלמה, או"ח סי' לה-לז; קובץ קול התורה, מז (תשרי תש"ס) עמ' טו, בשם הרב שלמה זלמן אוירבך.

18. תשובות והנהגות, כרך ה סי' שה. ראה גם: הרב מרדכי אליהו, מאמר מרדכי, שביעית עמ' ל: 'קבלת תוספת שביעית בכוונה - יש אומרים, שמצווה להוסיף תוספת שביעית בזמן הזה כמה רגעים לפני כניסת השנה. וזמן תוספת החג עולה גם לזמן תוספת שביעית וטוב לאומרו בפיו'.

הבוסתן ומקדמים בברכה את השיח ואת עץ הגן. שבת שלום לך עשבון שבתא
טבא עליך אילן.

סיכום

נמצאנו למדים שאומנם תוספת שביעית לאיסורי מלאכות בערב שנת השמיטה אינה
קיימת בזמן הזה, אך מ"מ ייתכן שנותרה לה משמעות סמלית גם בזמן הזה בקבלת
תוספת שביעית בפה בערב כניסת שבת הארץ.

